

УДК 378:37.013

МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДИНИ В УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Столяренко О.В., к. пед. н.,
доцент кафедри педагогіки і професійної освіти
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Столяренко О.В., к. пед. н.,
доцент кафедри іноземних мов
Вінницький національний технічний університет

У статті порушено проблему пошуку адекватних методик дослідження рівня сформованості у школярів основних структурних компонентів ціннісного ставлення до людини з метою підвищення ефективності виховного процесу, створення сприятливих педагогічних умов розвитку особистості за допомогою формування гуманістичних цінностей.

Ключові слова: цінності, гуманістичні цінності, методики дослідження гуманістичних якостей, ціннісне ставлення до людини, структурні компоненти ціннісного ставлення до людини.

В статтю затронута проблема пошуку адекватних методик изучения уровня формирования основных структурных компонентов ценностного отношения к человеку у учащихся общеобразовательных школ с целью повышения эффективности воспитательного процесса, создания благоприятных педагогических условий развития личности посредством гуманистических ценностей.

Ключевые слова: ценности, гуманистические ценности, методики изучения качеств гуманной личности, ценностное отношение к человеку, структурные компоненты ценностного отношения к человеку.

Stoliarenko O. V., Stoliarenko O. V. THE METHODS OF FORMING THE STRUCTURAL COMPONENTS OF SECONDARY SCHOOL PUPILS' VALUE-ORIENTED ATTITUDE TO A PERSON

The article is devoted to the scientific analysis of adequate research methods of forming the main structural components of secondary school pupils' value-oriented attitude to a person in order to improve the educational process, creation of favorable conditions for a personality development, based on humanistic values. In accordance with the objectives of the research and the criteria of value-oriented attitude to a person there have been suggested the stages of diagnostic procedures to determine the levels of structural components of these phenomena, particularly the humanistic consciousness (intellectual component), tolerant feelings (emotional component), humanistic behavior of a person (practical component).

Key words: values, humanistic values, research methods to discover personality traits, value-oriented attitude to a person, structural components of a value-oriented attitude to a person.

Постановка проблеми. Центром освітнього процесу є вихованець, а метою – загальноосвітня та професійна підготовка, нарощення соціальної активності, виховання гуманної особистості, формування системи її ціннісних орієнтацій, що базуються на визнанні пріоритету вільного розвитку, непересічної цінності людини та її життя. Гуманістичному вихованню належить чільне місце у розв'язанні проблем духовного, інтелектуального та фізичного розвитку особистості, забезпеченні ефективних умов її соціалізації та підготовки до самостійного життя. Досягти успіхів у реалізації цих завдань можна завдяки створенню продуктивних педагогічних умов виховання ціннісного ставлення до людини (формування його структурних компонентів), використання ефективних форм, методів, технологій педагогічної роботи з учнями. Проаналізувати

якість спеціально організованого виховного процесу можна завдяки вдало підбраному інструментарію і засобам виховання (у нашому випадку – ціннісному ставленню до людини). Саме тому ми так відповідально підійшли до розробки методики вивчення особливостей формування окремих структурних компонентів досліджуваної якості.

Ми здійснили аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано пошук розв'язання означеної проблеми. Результати опрацювання досягнень науковців обраного нами напряму свідчать, що в наш час існує нагальна потреба в пошуку ефективних шляхів здійснення навчально-виховного процесу на базі гуманістичних цінностей, створення виховних систем навчальних закладів з метою формування у школярів ціннісного ставлення до людини – основи функціонування суспільства.

Це доводять напрацювання відомих авторів з проблеми гуманізації й гуманітаризації освіти, духовно-морального розвитку особистості (І. Бех, А. Бойко, О. Вишневський, С. Гончаренко, М. Казакіна, Н. Нікандров, Ж. Омельченко, Л. Попов, В. Скиба, Ф. Стефанюк, А. Сущенко, С. Тищенко, Н. Трофімова). Проблема формування гуманістичних цінностей учнів сучасної школи присвятили свої дослідження І. Бех, О. Безкоровайна, А. Бойко, Г. Васянович, В. Ворожбит, Н. Гонтаровська, О. Грива, І. Зязюн, Т. Дем'янюк, О. Дубасенюк, І. Єрмаков, П. Мельник, Н. Ківенко, Ю. Чорноморець, Л. Канішевська, О. Коберник, Л. Онищук, Л. Хоружа і багато інших. Але потреба в подальших розвідках існує. Вона стосується методів діагностики, механізмів формування моральних якостей і виявлення ефективних методик педагогічного впливу на морально-ціннісну сферу особистості.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні адекватних методик виявлення рівня сформованості інтелектуального, емоційно-ціннісного, діяльнісно-практичного компонентів ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи з метою підвищення ефективності морального виховання особистості на базі гуманістичних цінностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковий пошук ми здійснюємо в контексті розв'язання педагогічно науковою проблем, пов'язаних із гуманістичним вихованням особистості в умовах широкої інтеграції культурно-освітніх процесів у рамках Болонської декларації, масового застосування інноваційних комунікаційних технологій на основі принципів толерантності, ціннісного ставлення до людини [4]. Особливу увагу зосереджено на потребі використання у виховній практиці таких діагностичних методик, що є важливими психолого-педагогічними механізмами та визначають ефективність цього процесу шляхом отримання об'єктивної інформації про наявний рівень сформованості у школярів ціннісного ставлення до людини; забезпечують реалістичність, системність та наступність подальшої роботи з урахуванням потреб усіх учасників виховної взаємодії. Критеріями відбору діагностичного інструментарію було визначено вікові та індивідуальні особливості, а також можливість виявити та схарактеризувати у вихованців усі прояви ціннісного ставлення до людини. Важливою умовою для аналізу показників за кожного критерієм був також добір такого комплексу засобів, який давав би змогу якомога ретельніше вивчити досліджуване явище. До того ж, ми звертали увагу й на

те, щоб використані методики стимулювали в учнів процеси самопізнання, самоаналізу та самовиховання. Відповідно до завдань експериментального дослідження та виокремлених критеріїв виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи були запропоновані етапи діагностичних процедур, спрямовані на визначення рівнів сформованості структурних компонентів зазначеного феномену, зокрема, гуманістичної свідомості (інтелектуальний компонент), толерантних почуттів (емоційно-ціннісний), гуманної поведінки особистості (діяльнісно-практичний).

Перший етап психолого-педагогічної діагностики був зорієнтований на вивчення рівня сформованості гуманістичної свідомості за когнітивним критерієм, що конкретизувалось у таких завданнях:

а) виявлення рівня обізнаності учнів про гуманну поведінку, ціннісне ставлення до людини, усвідомлення його сутності та ролі в міжособистісних взаєминах, аналіз характеристик гуманістично-зорієнтованої особистості;

б) встановлення рівня рефлексивності (інтраперсональності) – здатності виявляти в себе гуманістичні риси;

в) характеристики особливостей соціальної перцепції (інтерперсональності), тобто здатності особистості сприймати, розуміти й давати з позицій ціннісного ставлення до людини оцінку однокласникам, батькам, учителям, суспільству загалом, уміння виявляти ознаки гуманної особистості в різних людей, дослідити характер взаємозв'язку між гуманістичними взаєминами в найближчому оточенні та прихильним ставленням до інших соціальних об'єктів.

Рівень сформованості показників, що розкривають зміст когнітивного критерію вихованості ціннісного ставлення до людини у школярів, ми вивчали за допомогою таких методик:

а) «Мозкова атака»;

б) розробленого нами запитальника «Наскільки ти добра людина?»;

в) методики незакінчених речень Н. Богуславської «Мое ставлення до людей», з допомогою якої ми визначали ставлення учнів до друзів, сім'ї (батьків, молодших і старших членів родини) [1, с. 37];

г) методики «Q-сортування» В. Стефансона на визначення «Я-соціального» (яким мене сприймають інші), «Я-ідеального» (яким я хочу стати), «Я-актуального» (яким я можу бути у різних ситуаціях), «значущі інші» (яким я бачу свого партнера) [3, с. 465].

д) методика діагностування соціально-психологічної адаптації

К. Роджерса і Р. Даймонда (опитувальник СПА), що дозволила визначити окремі аспекти ціннісного ставлення до людини в учнів за такими показниками когнітивного критерію, як особливості прийняття або неприйняття себе (інтраперсональність) та інших (інтерперсональність) [3, с. 457–465]. Цю ж методику ми використали і для аналізу емоційної складової мотиваційного критерію, що уможлиблює ціннісне ставлення особистості в результаті порівняння емоційного комфорту (дискомфорту) у процесі спілкування в конкретних умовах взаємодії з різними людьми. Нас цікавив у цьому випадку такий показник, як емпатія та емоційна стійкість. Останній ми брали до уваги, коли аналізували внутрішній (зовнішній) контроль гніву й агресії. І за показниками операційно-результативного критерію ми характеризували асертивність поведінки. Ця методика дозволила нам виявити рівень адаптованості, прагнення до домінування у спільній діяльності або бажання деяких учнів бути лише виконавцями й уникати проблем.

Адаптовану А. Осницьким методику діагностики показників і форм агресії А. Басса і А. Дарки ми також використовували для виявлення особливостей ціннісного ставлення до людини за показником «емоційна стійкість – контроль гніву та агресії», який розкриває емоційно-вольовий аспект мотиваційного критерію якості, що вивчається [3, с. 174–180].

У межах дослідження мотиваційного критерію ми працювали за методикою «Діагностичного виявлення рівня емпатійних здібностей

В. Бойко». Так, було виявлено раціональний канал емпатії, емоційний, інтуїтивний і здатність окремих учнів проникливо ставитися до інших людей, залежно від рівня розвинутого в них ціннісного ставлення до об'єкта уваги.

Ми зробили висновок, що сформований механізм ідентифікації є важливою умовою успішного розуміння іншого на основі співпереживання, умінням поставити себе на його місце. У процесі діагностики соціальної емпатії ми визначали індекс емпатійності учнів за відповідною методикою, яку ми адаптували до умов нашого експерименту [5, с. 22].

Так як у структурі ціннісного ставлення до людини нами виділено діяльнісно-практичний компонент, ми робили висновки про досягнення учнів у гуманістичному вихованні за операційно-результативним критерієм. За допомогою спеціальних методик аналізували його за визначеними показниками: здатністю до ефективної співпраці

та конструктивної комунікації, асертивної поведінки (соціальна адаптованість, самоідентифікація). Так, діагностика прийняття інших (за шкалою Фейя) [5, с. 157], використана в учнівському середовищі, дозволила дослідити можливості школярів у організації співпраці та конструктивної комунікації, що залежить від ставлення до окремих учасників у різних видах діяльності. Виявлення комунікативної компетентності вихованців ми пов'язували з двома аспектами. По-перше, наскільки вони орієнтуються в різноманітних ситуаціях спілкування, що залежить від знань і почуттєвого досвіду [2]. І, по-друге, чи наділені вони здатністю ефективно взаємодіяти завдяки розумінню себе та інших в умовах постійної зміни психічних станів, міжособистісних взаємин, соціального середовища [5, с. 120].

«Шкала прийняття інших» Фейя спрямована на вивчення інтенсивності проявів ціннісного ставлення, прийняття різних людей. З цією ж метою ми використали «Шкалу доброзичливості Кемпбелла», яка застосовується для діагностики особливостей налагодження гарних стосунків з іншими [5, с. 158]. Також на цьому етапі ми застосовували «Експрес-діагностику довіри (за шкалою Розенберга)» [5, с. 160], що дозволила виявити рівні поваги до інших людей, підтримки, довіри до них, проявів доброти, чесності. Використали також методику виявлення особистісної установки «альтруїзм-егоїзм» [5, с. 120]. За допомогою вказаних діагностичних процедур ми проаналізували соціальні та життєві цінності особистості, рольові позиції в міжособистісних взаєминах, соціальну зрілість і комфортність у спілкуванні з іншими. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича дозволила визначити в окремих учнів, які гуманістичні принципи лежать в основі їхньої життєдіяльності, якими пріоритетами вони керуються у виборі термінальних цінностей-цілей, а також інструментальних цінностей-засобів. На завершення дослідження ми обрали методики для інтегральної самооцінки особистості «Хто я в цьому світі?» та експрес-діагностику рівня самооцінки [5, с. 51]. Отримані дані допомогли нам охарактеризувати прагнення учнів до асертивної поведінки та їхні досягнення. Ми також користувались «Методикою оцінки рівня морального розвитку Л. Кольберга», пропонували варіант визначення стадій моральних суджень вихованців стосовно ставлення до ідеї самоцінності людського існування.

Результати дослідження свідчать, що учні загальноосвітніх навчальних закладів загалом розуміють сутність «ціннісного став-

лення до людини», можуть визначити його складники. Ми виявили, що у 75% респондентів ціннісне ставлення до людини асоціюється, насамперед, із «добррозичливістю», «сприйняттям індивідуальності особистості», «прихильністю і повагою до особистої гідності іншого»; 30% учасників експериментальної програми визначили такі складники, як «чуйність», «здатність до співчуття і співпереживання», «уміння зрозуміти іншого», «довіра»; 22% – «гуманність», «альтруїзм». Для 57% респондентів важливою складовою ціннісного ставлення до людини є «миролюбність», «уміння контролювати свої емоції, якщо щось не подобається в іншому». Результати діагностичної процедури також засвідчили, що для учнів однією з характеристик досліджуваної якості є «зацікавлення процесом спілкування». Так, 15% вихованців вважають, що саме ця ознака є однією із найважливіших для взаємодії. Водночас ми відзначили, що школярі не згадали про таку характеристику гуманної особистості, як «самоповага та адекватна самооцінка». На нашу думку, формувати в сучасних учнів поведінку, засновану на принципах не лише ціннісного ставлення до людини, а й відмови від протиставлення таких понять, як «свій» і «чужий», прийняття інших незалежно від їх групової належності, вкрай недостатньо. Потрібно звернути увагу на розвиток позитивної ідентичності, структуру якої визначає сприятливе ставлення до самого себе.

Аналіз отриманих результатів засвідчив, що обізнаність стосовно досліджуваної проблеми, розуміння поняття ціннісного ставлення до людини, визначення його сутності у 14% учнів відповідає високому рівню, у 45% респондентів – середньому, у 37% – низькому. Ми також прагнули виявити, наскільки вихованці здатні протидіяти проявам агресії, жорстокості і насилля щодо людини, чи характерне ціннісне ставлення до представників людського роду в різних життєвих обставинах, як це проявляється в конкретній поведінці, здатності до організації гуманістичної діяльності, оцінки

своєї ролі в ній. Щоб отримати відповіді на ці запитання, нами було проведено відповідне тестування, використані й інші методи дослідження. Результати отриманих даних оброблено і представлено в таблиці 1.

Коефіцієнт задоволеності своїми надбаннями в гуманістичному вихованні ми вирахували за формулою

$$L = \frac{a(+2) + b(+1) + c(-1) + d(-2)}{N}$$

$$L_e = \frac{2 \cdot 68 + 1 \cdot 71 + 0 \cdot 36 + (-1) \cdot 32 + (-2) \cdot 26}{233} = \frac{136 + 71 - 32 - 52}{233} = 0,53$$

$$L_k = \frac{2 \cdot 49 + 1 \cdot 59 + 0 \cdot 37 + (-1) \cdot 45 + (-2) \cdot 3}{224} = \frac{98 + 59 - 45 - 68}{224} = 0,20$$

Як підтверджує аналіз результатів дослідження, більшість представників експериментальних груп, на відміну від контрольних, оцінила свою готовність до гуманістичної діяльності як вищу за середній рівень та як високу. Для виявлення статистичної достовірності відмінностей самооцінки моральної вихованості, готовності до активної альтруїстичної діяльності представників контрольної та експериментальної груп нами був застосований критерій F^* Фішера. Для його використання необхідно було звести емпіричні дані відповідно до альтернативної шкали «ефект – ефект відсутній» [5, с. 158]. У нашому випадку показником «ефект» ми вважали високу самооцінку, власну задоволеність рівнем підготовки до активної соціально цінної гуманістичної діяльності, якій відповідають кількісні показники, подані у стовпчиках – «Задоволені моральним розвитком» та «Швидше задоволені, ніж ні». Для контрольної групи цей показник складає 48,20%, для експериментальної – 59,65%. Емпіричне значення F^* ми визначали за формулою:

Таблиця 1

«Самооцінка вихованців, спрямована на виявлення готовності до активної гуманістичної діяльності в соціумі, прояву ціннісного ставлення до людини»

Кількість учнів (457)	Самооцінка готовності до активної гуманістичної діяльності				
	Задоволені моральним розвитком	Швидше задоволені, ніж ні	Байдужі до такого роду діяльності	Швидше не задоволені	Зовсім не задоволені
Експериментальні групи (233)	68 (29,18%)	71 (30,47%)	36 (15,45%)	32 (13,73%)	26 (11,15%)
Контрольні групи (224)	49 (21,87%)	59 (26,33%)	37 (16,51%)	45 (20,08%)	34 (15,17%)

$$\varphi^* = (\varphi_1 - \varphi_2) \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}},$$

де φ_1 – значення для експериментальної групи; φ_2 – значення для контрольної групи; n_1 – кількість учнів в експериментальній групі; n_2 – кількість учнів у контрольній групі. Насамперед, знаходили величину φ , яка відповідає відсотковим часткам для кожної з груп [3, с. 330–331]. $\varphi_{1(59,65\%)} = 1,635$, $\varphi_{2(48,20\%)} = 1,476$. Далі підставляли відповідні значення у формулу, в результаті чого одержали $\varphi_{\text{emp}} = 2,19$. Значення $\varphi_{\text{крит}}$, відповідні рівням статистичної значущості, дорівнюють: $\varphi_{\text{крит } 95\%} = 1,34$, $\varphi_{\text{крит } 99\%} = 2,12$. Так як одержане нами значення $\varphi_{\text{emp}} > \varphi_{\text{крит } 99\%}$, то гіпотезу H_0 можна відхилити. На підставі цього можна зробити висновок, що різниця показників рівнів самооцінки готовності вихованців до гуманістичної діяльності, рівня сформованості ціннісного ставлення до людини в контрольній та експериментальній групах є досить значущою і статистично достовірною.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, використані нами методики є важливими психолого-педагогічними механізмами, що визначають ефективність виховного процесу шляхом отримання об'єктивної інформації про наявний рівень сформованості у школярів основних структурних компонентів ціннісного ставлення до людини: гуманістичної свідомості (інтелектуальний компонент), толерантних почуттів (емоційно-ціннісний), гуманної поведінки особистості (діяльнісно-практичний).

Вони також забезпечують реалістичність, системність та наступність подальшої роботи з урахуванням потреб усіх учасників виховної взаємодії. Ми переконалися, що вдало підібраний діагностичний інструментарій призводить до виявлення реально-го стану справ у моральному становленні учнів, а у вихованні ціннісного ставлення до людини необхідно дослідити почуттєву сферу і механізм переведення зовнішніх проявів у внутрішній план, на рівень глибокого усвідомлення, формування мотивів гуманної поведінки і активної протидії несправедливості, жорстокості та насиллю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богуславская Н., Купина Н. / Н. Богуславская, Н. Купина. – Веселый этикет. – Екатеринбург: «АРД ЛТД», 1997. – 376 с.
2. Обозов Н. Межличностные отношения / Н. Обозов. – Л.: Изд. ЛГУ, 1979. – 151 с.
3. Практическая психодиагностика: методики и тесты. Учебное пособие. – [Редактор-составитель – Д. Райгородский]. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2001. – 642 с.
4. Столяренко Е., Столяренко О. Формирование толерантности и гуманистического мировоззрения современных школьников / Е. Столяренко, О. Столяренко // Педагогическое образование и наука. – Научно-методический журнал Международной академии наук педагогического образования (МАНПО). – М., № 2, 2010. – С. 19–25.
5. Фетискин Н., Козлов В., Манулов Г. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.